

ARKEOLOGGRUPPEN AB, RAPPORT 2014:16
ARKEOLOGISK UTREDNING

Oxgropen i stadens södra utkant

Arkeologisk utredning i kvarteret Tågmästaren 25, Nikolai 3:287 m.fl.,
Örebro socken och kommun, Närke

Leif Karlenby

ARKEOLOGGRUPPEN AB, RAPPORT 2014:16
ARKEOLOGISK UTREDNING

Oxgropen i stadens södra utkant

Arkeologisk utredning i kvarteret Tågmästaren 25, Nikolai 3:287 m.fl.,
Örebro socken och kommun, Närke

Leif Karlenby

ARKEOLOGGRUPPEN I ÖREBRO AB
Drottninggatan 11, 702 10 Örebro
Telefon 019-609 04 10

www.arkeologgruppen.se
arkeologgruppen@arkeologgruppen.se

© 2014 Arkeologgruppen AB

Arkeologgruppen rapport 2014:16

Författare Leif Karlenby

Grafisk form Nina Balknäs @ Högtorps Diverse

Omslagsfoto Leif Karlenby

Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriet Dnr R50223371_140001.

Innehållsförteckning

Sammanfattning.....	5
Bakgrund och kulturmiljö.....	5
Syfte och frågeställningar	6
Metod och genomförande	7
Resultat	8
Kart- och arkivstudier	8
<i>Uppgifter ur Fornsök.....</i>	8
<i>Uppgifter ur Historiska museets databas.....</i>	8
<i>Historiska kartor hos Lantmäteriet.....</i>	13
Utredningsgrävning	14
<i>Anläggningar</i>	17
Tolkning	17
Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen.....	17
Referenser	18
Administrativa uppgifter	19
Bilagor.....	20
Bilaga 1. Schaktlista	

Figur 1. Karta över Örebro med den aktuella undersökningsplatsen och grävda schakt markerade.

Sammanfattning

Vid en utredning i Drottningparken, i södra delen av Örebro, påträffades ett antal sopgropar. I den nordvästra delen av området innehöll dessa huvudsakligen föremål som kunde dateras till slutet av 1800-talet och början av 1900-talet, men i den södra delen fanns fynd från övergången mellan 1600- och 1700-talen. Där fanns delar av trefots grytor och keramikfat samt andra föremål av keramik med dekor som tydligt hör hemma i denna period. Tillsammans med keramiken framkom också en bit av en brännplatta, som använts vid bränningen av keramik. Möjligen kan avfallet härröra från en närbelägen keramikverkstad. Området ligger utanför det som räknas som Örebro inom tullarna, men har varit bebyggt under olika perioder. Det är troligt att aktiviteter som av olika skäl inte passar inne i stan förlagts till en plats strax utanför. Platsen är också känd som "Oxgropen". Här har under hundratals år oxdrivarna samlats på vägen upp mot till exempel Falun.

Bakgrund och kulturmiljö

Länsstyrelsen gav i beslut taget den 9 april 2014 Arkeologgruppen AB i uppdrag att genomföra en utredning inom fastigheterna Tågmästaren 25 och Nikolai 3:287 inom Örebro socken och kommun, Närke. Bakgrunden till ärendet är att Örebro kommun har upprättat en ny detaljplan för ovan omnämnda fastigheter. Enligt planen ska kontor och en skateboardpark byggas på platsen. Området utgörs idag av parkmark, där finns också en tennisbana och en mindre fotbollsplan. Planområdet är cirka 8 000 kvadratmeter stort och beläget söder om den egentliga staden, sådan den bredde ut sig på 1800-talet och tidigare. I den norra delen av området ligger den "Nya kyrkogården" som anlades i början av 1800-talet, när man beslutat flytta kyrkogården från Nikolaikyrkan vid Stortorget. Området är beläget på krönet och sluttningarna av den rullstensås som Örebro stad ligger på.

Utredningsområdet ligger cirka 30 meter över havet och nära Svartån som allt sedan havet drog sig undan för mer än 4 000 år sedan utgjort en betydande transportväg genom landskapet. Korsningen mellan åsen och ån har sedan lång tid dragit till sig bebyggelse, allt från yngre stenålder fram till Örebro stads anläggande under medeltid.

Det finns uppgifter om fynd av stenåldersföremål strax söderut vid Gustavsvik och det gamla vattentornet. Andra indikationer på aktiviteter före Örebro utgör en vikingatida grav påträffad vid Rådhuset. Det finns också boplatser och gravar både söder och norr om staden. Till och med i Svartån har påträffats ett par holkyxor av brons (Karlenby 2003:148).

Utredningsområdet ligger helt utanför den registrerade fornlämningen Örebro 83:1, det vill säga den äldre stadens utbredning. Örebro har aldrig varit en särskilt stor stad och den södra gränsen

har legat fast långt fram i 1800-talet. Det är dock troligt att platsen inte varit helt öde. Bebyggelse kan ha funnits där och aktiviteter som lämpligen hålls utanför staden kan ha bedrivits där. Det fanns därför anledning att hålla ögonen öppna efter både medeltida och efter-reformatoriska lämningar.

Det är känt att platsen i historisk tid fungerat som någon form av marknadsplats och att denna varit kopplad till oxdriften. På en karta från 1782 benämns platsen "Oxgropen". En bild tagen vid förra sekelskiftet visar att handel fortfarande bedrevs på platsen. Här har under hundratals år oxdrivarna samlats på väg upp mot till exempel Falun.

Figur 2. Vy över områdets östra del, där området var kraftigt urschaktat vilket skedde i samband med anläggandet av den nedsänkta cykelvägen. Gränsen för schaktningen har markerats med en streckad linje. Foto från söder av Leif Karlenby.

Syfte och frågeställningar

Uppdraget var att utföra en utredning av en yta inom kvarteret Tågmästaren 25 i Örebro. Platsen är belägen strax söder om Nya kyrkogården och har en gång legat vid infarten söderifrån till Örebro.

Utredningsområdet var 8 000 kvadratmeter stort, men tillgängligheten begränsades av ett stort antal vatten-, tele- och elledningar. Cirka 2 000 kvadratmeter i öster hade tidigare schaktats ned och släntats i samband med att cykelviadukten anlades. Tillgängligt, med

hänsyn tagen till kablar och ledningar (samt en viss säkerhetsmarginal på sidorna om dessa) torde den utredningsbara ytan varit cirka 4 000 kvadratmeter. Sammanlagt grävdes tolv schakt med en sammanlagd längd av 101 meter och en yta om 152 kvadratmeter. Detta utgör endast 4 % av ytan, men det var besvärligt att placera in fler schakt mellan staket, ledningar och träd. I väster fanns också en upp emot 2 meter hög jordvall som ytterligare försvårade tillgängligheten.

Syftet med den arkeologiska utredningen var att klargöra i vilken utsträckning som det förekom fornlämningar inom området. Genom detta bidrar utredningen till att ge Örebro kommun och Aspholmen Fastigheter ett bättre planeringsunderlag inför fortsatt planering av bebyggelse i området.

Figur 3. Översikt över områdets norra del. Foto från väster av Leif Karlenby.

Metod och genomförande

Den arkeologiska utredningen bestod av tre delar; en arkiv- och litteraturstudie samt kartanalyser. I detta arbete ingick att studera gamla kartor över området samt att gå igenom digitala arkiv som Fornsök, Historiska museets fynddatabas och ATA (Allmänt Topografiskt Arkiv). Då området är beläget utanför det gamla Örebro, men ändå i ett område som har utsatts för kraftig åverkan, bedömdes ett besök vid ATA inte vara nödvändigt.

Del två var en inventering av området, det vill säga en okulär besiktning. I fallet med Drottningparken innebar denna egentligen bara en snabb överblick över parken.

Del tre, som utgjorde den huvudsakliga delen av den här utredningen, utgjordes av schaktgrävning med maskin. Detta gjordes för att om möjligt avgöra om det finns fornlämningar som ej är synliga ovan mark. Maskinen grävde schakt med en skopas bredd och en längd som varierade mellan 5 och 20 meter, eller som avpassades till förutsättningarna på platsen. I Drottningparken finns en tennisbana och en fotbollsplan som inhägnats av ett staket, samt en hel del träd. Dessa utgjorde hinder till vilka schakten anpassades.

Resultat

Kart- och arkivstudier

Uppgifter ur Fornsök

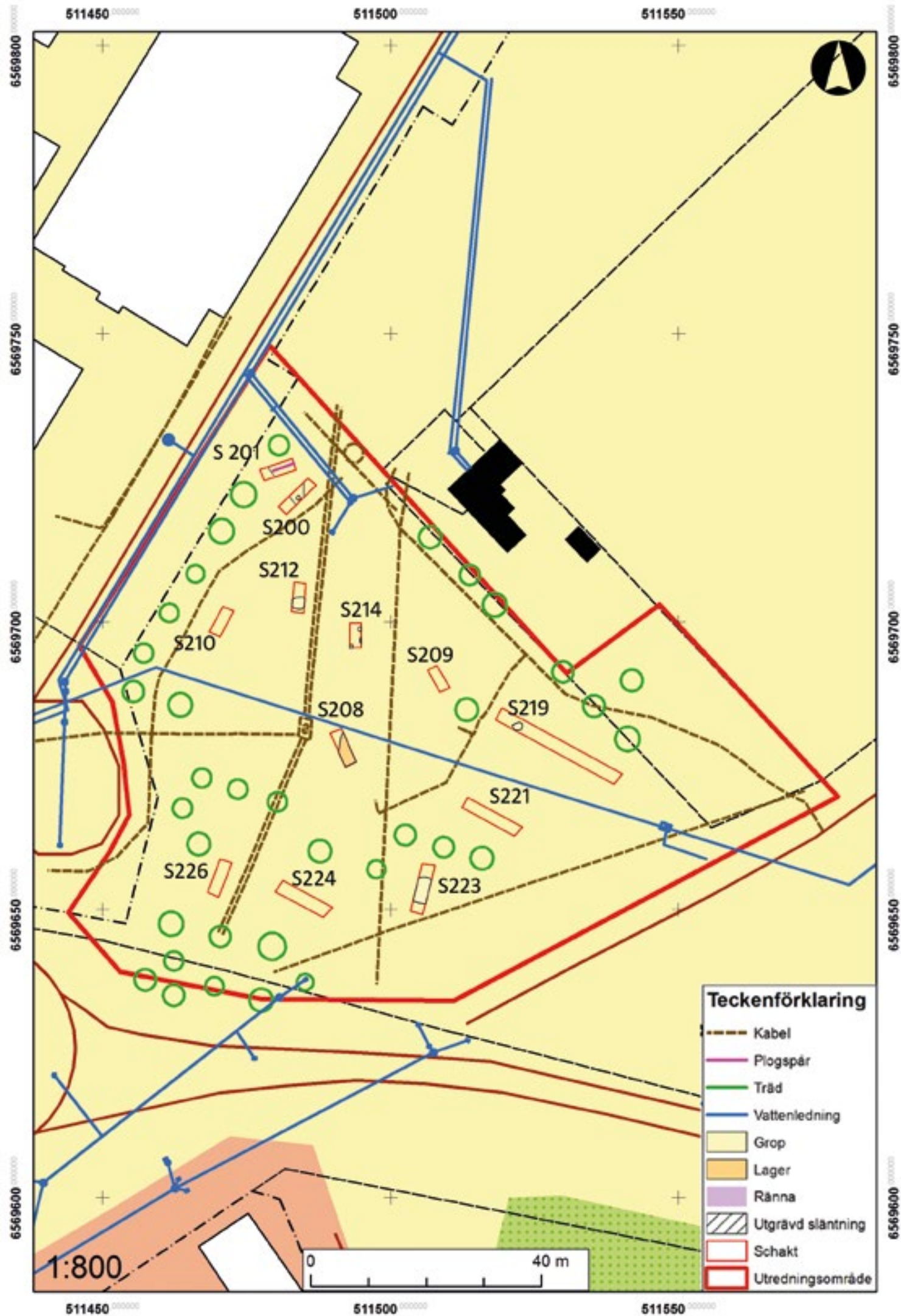
Utredningsområdet ligger sydöst om fornlämningen Örebro 83:1 som utgörs av Örebros medeltida stadslager. Stadens utbredning har tolkats utifrån Drottning Kristinas stadsplan från år 1654. Utanför stadens hank och stör finns inga kända fornlämningar i dess omedelbara närhet. Närmast i sydöst finns Örebro 79:1, vilket är platsen för Ånstas gamla kyrka med tillhörande kyrkogård. Platsen grävdes ut år 1963 av Sune Zachrisson (Zachrisson 1966). Då påträffades rester av kyrkans grundmurar och man fann närmare hundra gravar i sju provschakt. Bland fynden fanns enkla bältessöljor av järn och i en grav fanns ett mynt och en brakteat av okänd typ. En dubbelknapp av brons och keramik kom troligen från en förhistorisk grav, så platsen kan möjligen fungerat som förhistoriskt gravfält innan kyrkan anlades. Kyrkan fanns före 1279 och stod kvar till 1500-talets första hälft. Efter att kyrkan tagits ur bruk etablerades byn Ånsta här. Idag är också byn borta och har fornlämningsnummer Örebro 178:1.

Söder om utredningsområdet, vid Ladugårdsängen, finns två lämningar registrerade. Den ena utgör en grund efter en sommarstuga (Örebro 335) och den andra en lägenhetsbebyggelse (Örebro 336).

Uppgifter ur Historiska museets databas

Strax söder om Örebro stad gjordes 1839 ett depåfynd med 535 stycken svenska silvermynt. Staten i form av Historiska museet köpte in 85 stycken av dessa. Det rörde sig om mynt från Carl XI fram till Fredrik I. Exakt var fyndet gjordes går inte att fastställa mer än att det var strax utanför staden.

Figur 4 (t.h.). Plan över schakten och utredningsområdet med på platsen befintliga kablar och ledningar. Skala 1:800.

Figur 5a) utdrag ur Ekonomiska kartan, 1955.

Figur 5b) Häradsekonomiska kartan 1864-67.

Figur 5c (ovan)) Karta 1857. Figur 5d (nedan)) Skatteläggningsskarta 1811.

Figur 5e) (ovan) Karta 1782. Figur 5f (nedan)) Generalkarta 1703.

Figur 5g) Thorings karta från år 1675.

Historiska kartor hos lantmäteriet

Ekonomiska kartan, 1955,

Rikets allmänna kartverk akt J133-10F4d56

Under femtiotalet låg utredningsområdet som en del av Drottningparken, vilken till sin största del låg sydöst om utredningsområdet som skiljdes från den egentliga parken av Drottninggatan. Vid denna tid utgjorde den infartsväg till Örebro och tillika genomfartsväg. I kors över utredningsområdet går två vägar.

Häradsekonomiska kartan 1864-67,

Rikets allmänna kartverk J112-73-21

Kartan visar att utredningsområdet ligger direkt invid och norr (vänster) om den södra landsvägen in mot Örebro. Kartan visar också att utredningsområdet ligger strax utanför det som räknas som staden. Inom området har legat en bebyggelse, möjligen kan det röra sig om två gårdar. Söder om landsvägen fanns också bebyggelse. Där låg husen med långsidorna mot gatan, vilket inte var fallet med bebyggelsen norr om landsvägen. På denna karta förefaller kyrkogården ha utvidgats (se skattelägningskartan 1811 på sidan 11), både mot infartsvägen Drottninggatan och söderut, varför det är troligt att utredningsområdet ligger i kanten av kyrkogården och att bebyggelsen kan ha legat inom den nu aktuella ytan.

Karta 1857, Lantmäterimyndighetens arkiv akt 1880k-d101

På den här kartan ligger utredningsområdet som ett grönområde, vilket inte är fallet på häradsekonomen. Kartans skala gör det svårt att bedöma bebyggelsen i detalj. Kartan visar förutom kyrkan, slottet och enstaka andra större byggnader, inte några enskilda hus. Möjligen har man tänkt sig att disponera området som kyrkogård om den befintliga Nya kyrkogården inte skulle visa sig vara tillräcklig. Man viker alltså en tomt för framtida behov.

Skattdrägningskarta 1811, Lantmäteristyrelsens arkiv akt S73-1:3

Kartan visar att det funnits en gård samt ett antal mindre byggnader som kan vara stall eller uthus. Byggnaden kan möjligen ha varit någon form av industri eller värdshus där själva huset legat söder om vägen medan stallar och uthus har legat på den norra sidan om vägen.

Karta 1782, Lantmäteristyrelsens arkiv akt S73-1:8

Stadens Nya kyrkogård anlades i början av 1800-talet och saknas följdriktigt på denna karta. Den visar emellertid att den plats där utredningsområdet ligger, tidigare utgjordes av Oxgropen med stadens södra tull. Vad som fanns söder om Oxgropen framgår inte av kartan, då kartan slutar vid stadens gräns.

Generalkarta 1703, Lantmäterimyndighetens arkiv akt 1880k-d9

Utanför Örebro tätort finns endast åkerlyckor och det är där som utredningsområdet har legat. Kartan företer så många avvikelser vad gäller gatusystemet från både yngre kartor och från Thorings karta från år 1675, att man ska ta den med en nypa salt. Emellertid visar båda dessa kartor att utfarten tidigare gick längre åt norr, i förlängningen av det som idag heter Näbbtorgsgatan. På 1800-talet hette gatan Kyrkogårdsgatan och sträckte sig fram till kyrkogården. Drottninggatans sträckning som den syns på de yngre kartorna fanns inte runt år 1700. Detta måste innebära att inom utredningsområdet tidigare gått en väg i nordostlig – sydvästlig riktning.

Utredningsgrävning

Från utredningsresultaten framgår att det finns lämningar inom området med historisk karaktär. I sex av de sammanlagt tolv schakt som grävdes påträffades avfallsgropar, varierande mellan 0,5 och 5 meter i diameter. Anläggningarna påträffades i de mittersta schakten, det vill säga att de koncentrerar sig till ett område i nordvästlig – sydöstlig riktning tvärs över fotbollsplanen och tennisbanan.

Fyllningen i groparna bestod av "sopor", det vill säga kulturjord, tegel, keramik, glas (varav ett påfallande stort antal flaskbottnar), spikar, djurben med mera. I de norra schakten fanns yngre fynd som kan dateras till slutet av 1800-talet och början av 1900-talet.

Figur 6. Ränna eller täckdike i botten på schakt S200. Lodfoto av Johnny Rönngren.

Här rörde det sig inte bara om gropar utan om utfyllnadslager. I mellanpartiet och i den södra delen fanns stora och små soppopar. Materialet kan delvis fortfarande föras till 1800-talet. I ett par gropar fanns äldre material, bland annat i schakt S208 där det fanns en stor avfallsgrop med mängder av dekorerad keramik och trebensgrytor som kan dateras till sent 1600-tal och äldre 1700-tal. I samma grop fanns också en bit smält lera och del av en så kallad brännplatta som kan antyda att det rör sig om sopor från en keramikverkstad.

Området är intressant såtillvida att det under äldre tid låg utanför stadens tullar men ändå på något sätt har använts. Frågan är om de sopor som hittades vid utredningen visar att det fanns boende utanför stadens plank eller om området i ett tidigt stadsskede har använts för sopdumpning. Betyder det att staden i sig inte hade en reglerad sopordning eller har platsen använts ändå? Området ligger invid den södra infartsvägen till staden och kan ha nyttjats av resande. Området är även känt som marknadsplats under 1800-talet. Det kan finnas en tradition från äldre tider, då inte minst namnet Oxgropen (1782) kan indikera att den oxdrift som skedde genom staden med vidare transport upp mot gruvområdena i bland annat Dalarna, gjorde tillfälligt stopp här. Möjligen kan handel med oxar ha skett på platsen innan man passerade stadsgränsen, för att slippa erlägga oxskatten.

Området har också jämnats ut. I det östra partiet kom rent åsgrus direkt under påförda lager. Frågan är när detta gjordes? Idag är området flackt. Om åsen varit högre så har den troligen jämnats ut under skedet sent 1600-tal eller tidigt 1700-tal, då sopgroparna ligger på ursprunglig plats och inte är borttagna. Fynden i en av de större groparna tyder på perioden 1680–1720. Däremot har alla spår efter senare byggnader och vägar avlägsnats.

I nordväst fanns enstaka spår av odling i form av täckdiken och ett plogspår. Detta var sannolikt bevarat på grund av de över metertjocka, påförda lagren. Dessa innehöll fynd av recent karaktär och har förmodligen förts på under senare tid (1900-tal).

Figur 7a) (överst) Snitt genom två gropar i S214. Foto från väster av Leif Karlenby.

Figur 7b) (nederst) Tolkad profil utifrån fotografiet. Tydligt syns att groparna fyllts på vid flera följande tillfällen. Ej i skala.

Anläggningar

Flera anläggningar påträffades vid utredningsgrävningen. De utgjordes av avfallsgropar med varierande storlek och djup. I områdets norra och södra del fanns också påförda lager som innehöll sopor. Dessa var huvudsakligen från 1800- och 1900-talen.

Bland avfallsgroparna framstod två stycken som särskilt intressanta. Det gäller det två relativt stora groparna A208 och A224. Anläggningarnas karaktär och fyllning beskrivs ovan.

Tolkning

Platsen har legat utanför staden och dess tullar. Området har därför sannolikt använts för allehanda sysslor och kan också ha utgjort platsen för en mer oreglerad bebyggelse. Vid undersökningar längs den norra utfarten kunde man belägga att det fanns bebyggelse längs med landsvägen, utanför tullen, som härbärgerade den fattigare delen av befolkningen (Ramström manus). En liknande situation kan ha rått vid den södra utfarten. På de historiska kartorna finns byggnader utritade i området. Vid utredningen påträffades emellertid inte några spår av byggnader eller vägar. Sannolikt har man schaktat bort de översta lagren över hela området så att endast djupt nedgrävda anläggningar bevarats, nämligen avfallsgropar och gamla odlingslämningar som täckdiken och plogspår. I norr har området fyllts ut eftersom den ursprungliga topografin sluttat åt detta håll.

Avfallsgroparna ligger i ett stråk i nordvästlig – sydöstlig riktning som var cirka 20 meter brett. Detta kan bero på att de är inordnade efter någon eller några av husen som syns på de äldre kartorna. Fynden i groparna pekar också på att det kan ha funnits hantverksaktiviteter i området, till exempel kan keramikfynden från gropan i schakt S208 tyda på att det funnits en krukmakare här under sent 1600-tal eller tidigt 1700-tal.

Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen

Syftet med den arkeologiska utredningen var att klargöra i vilken utsträckning som det förekom fornlämningar inom området. Utredningens resultat visar var fornlämning kan finnas och ger också en bild av vilken typ av anläggningar man kan förvänta sig. Arkeologgruppen AB anser därmed att resultaten väl svarar mot undersökningsplanen.

Referenser

Tryckta källor

- Karlenby, L. 2003. Till frågan om Närkes bronsålder. I Karlenby, L. (Red.):
Mittens rike. Arkeologiska berättelser från Närke. Riksantikvarieämbetet
Arkeologiska undersökningar Skrifter No 50. Stockholm.
- Ramström, A. (manus).
Särskild arkeologisk undersökning i Kvarteret Lodet 7.
- Zachrisson, S. 1966. *Ånsta kyrka – Ekstas like. Från bergslag och bondebygd*.
1966.

Administrativa uppgifter

Landskap: Närke
Län: Örebro län
Kommun: Örebro kommun
Socken: Örebro socken
Fastighet: Kvarteret Tågmästaren 25, Nikolai 3:287

Arkeologgruppens diarienummer: Ag 2014_08
Länsstyrelsens diarienummer: 431-1917-2014
Projektnr: 2014_08
Fornlämningsnr: —

Projektledning:

Leif Karlenby

Personal:

Leif Karlenby, Johnny Rönngren

Undersökningstid: 2014-04-14 till 2014-04-15

Exploateringsyta: 8 000 m²

Undersökt yta: 152 m², 101 löpmeter

Koordinatsystem: SWEREF 99 TM

Dokumentationshandlingar som förvaras i ATA, RAÄ, Stockholm:

—

Digitalt arkiv:

Digitala data förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Fynd:

Inga fynd omhändertogs.

Bilaga 1. Schaktlista

S200

8x1,6 meter, 0,9 meter djupt. Innehöll tjocka, påförda lager med matjord. Inslag av tegelbrockar, porslin, lamphållare, kakelstycken från kakelugn med mera, fynd från sent 1800-tal och 1900-tal.

S201

7x1,6 meter, 1,2 meter djupt. Överst grästorv, därunder 0,4 meter matjord. Därunder utfyllnad 0,7 meter med liknande material som i S200.

I S200 och S201 fanns ett täckdike och ett årder- eller plogspår i botten samt en grop.

S208

6x1,6 meter stort och 0,5 meter djupt. Täcktes av asfalt, därunder fyllnads-material för tennisbanan. I botten sand. I denna var nedgrävd en stor sopgrop med ett rikligt fyndmaterial från 1600-1700-talen.

S209

4x1,6 meter, 0,7 meter djupt. Under asfalt, tjockt bärlager till tennisbana.

S210

5x1,6 meter, 0,7 meter djupt. Under ett 0,2 meter tjockt sandlager framkom 0,2 meter rödfyr. Därunder fanns ett lerlager med inslag av tegelkross.

S212

5x1,6 meter, 0,5 meter djupt. Sand och rödfyr. Under detta en grop med flint-gods, tegelkross och handblåst glas (flaskbottnar och dricksglas). I en ytterli-gare grop framkom mer tegelkross och pressglas.

S214

5x1,6 meter, 0,5 meter djup, sand över rödfyr, därunder steril sand. I schaktet fanns tre gropar 0,4-0,6 meter i diameter och 0,3-0,5 meters djup.

S219

23x1,6 meter, 0,6 meter djupt. Överst var gräsmatta, därunder matjord och fyllmassor med tegelkross och andra modernare sopor. Förmodligen ett utjämningslager och planeringslager för gräsmattan. I schaktet fanns en grop 0,8 meter i diameter och 0,08 meter djup. Innehöll glas.

S221

12x1,6 meter, 0,4 meter djupt. Överst var gräsmatta, därunder matjord och kulturlager till 0,4 meters djup. Därunder steril mark. I kulturlagret fanns tegelkross och stycken av glas, bränd och sintrad lera.

S223

8x1,6 meter, 0,7 meter djupt. Överst var gräsmatta, därunder ett 0,5 meter tjockt matjordslager. I schaktet fanns en 4 meter stor grop fylld med sopor, tegelkross, keramik och en hel del kol. Materialet i denna grop var också gammalt, förmodligen dateringsbart till 1600-1700-talen.

S224

8x1,6 meter, 0,3 meter djupt. Gräsmatta över 0,25 meter tjockt matjordslager. Innehöll spridda sopfynd (bland annat fatet på omslaget).

S225

5x2,6 meter, 0,3 meter djupt. Gräsmatta över 0,25 meter tjockt matjordslager.

